

Raj Tamás
Eszter könyvéről

Purim ünnepe

Valamennyi ünnepünk szorosan összefügg egy-egy bibliai könyv vagy részlet nyilvános felolvasásával. Ros hasaná (újesztendő) alkalmával Ábrahám és Izsák története, jom kipurkor (az engesztelés napján) Áron áldozata és a Jónás könyve, szukotkor (a sátrak ünnepén) Mózes és Salamon szentélyavató beszédei kerülnek a liturgia középpontjába, és így sorolhatnánk ezt tovább. Különösen igaz ez a megállapítás a legvidámabb zsidó ünnep, a purim esetében:

Eszter könyvét (a ׀ megilát ׀, vagyis ezt a tekercskönyvet) nemcsak felolvassuk ezen a napon, de az egész ünnep története, előírása csakis itt, ebben a szentírási műben olvasható. Ha Eszter könyve nem maradt volna fenn az utókor számára, zsidó ünnepeink sora is szegényebb volna...

Mégis, ez ma már szinte hihetetlenül hangzik, a talmudi bölcsek sokáig vitatták az Eszter könyve létjogosultságát a héber Biblia művei között. Jól tudjuk, a Szentírás harmadik nagy egységének, a Ktuvim (= Szentiratok) könyveinek kanonizálását (végleges szerkesztését) csak a jeruzsálemi Szentély pusztulása után, a javnei iskolában, az i.sz. 1. század végén állították össze bölcseink. Néhány könyvnek a kánonba való felvétele körül komoly vita támadt. Ezek közé tartozott Eszter könyve. Azt is tudjuk, miért elleneztek oly sokan a purimi olvasmány kanonizálását: Eszter könyvében ugyanis egyáltalán nem fordul elő Isten neve.

Persze, nem állíthatjuk, hogy a könyvből teljesen hiányzik a vallásos meggyőződés, hiszen Eszter, aki a királyi udvarban eleinte ugyan eltagadja zsidóságát, később többször is bátran kiáll népe mellett. (Ha a király kezdettől tudott volna felesége hovatartozásáról, bizonyára nem enged Hámán zsidóellenes támadásának.) Mordecháj nem hajlandó leborulni a gonosz főminiszter előtt: vallásos zsidó nem hódolhat emberi lénynek. Az egymást követő fordulatok események mögött a hívő ember Isten akaratát sejti, mégis, aki csupán a könyv külső burkát, a látható és olvasható szavakat szemléli, azok között bizony hiába keresi az Örökkévaló nevét. Végül a vitát – különös módon – a könyv címe döntötte el. Eszter eredeti héber neve, mint maga a történet is elbeszéli, Hadassza (= mirtuszvirág) volt, közismert perzsa nevét (jelentése: csillag) csak a királyi udvarba érkezve vette fel. Ám írjuk csak le az Eszter nevet héberül, pontozás nélkül (a pontozásos magánhangzó jelölés csak a Talmud lezárása után alakult ki):

9;2!

Ha ez a négy betű héber szó volna, így kéne olvasni: eszatér (= elrejtőzőm). Vajon maga az Örökkévaló rejtőzködne a könyv külső burka mögött? Az első pillanatra talán meghökkentő gondolat azonban ott található már Mózes beszédeinek végén, a Tóra egyik fontos tanításaként (Mózes V. könyve 31. fejezet, 16-19. vers):

– Így szólt az Örökkévaló Mózeshez: Íme, most megpihensz majd őseid körében, ám ez a nép később fölkel és elcsábul annak a földnek az istenei felé, ahol majd élni fognak, elhagynak engem és felbontják a szövetséget, amelyet velük megkötöttem. Haragom ellenük támad azon a napon, elhagyom őket és elrejtöm arcomat előlük, felemésztődnek, sok baj és szenvedés éri őket, s majd így szólnak azon a napon: Nemde azért ért bennünket ez a sok baj, mert a mi Istenünk nincs közöttünk? S én bizony elrejtőzve elrejtöm arcomat azon a napon mindazért a rossz miatt, amit elkövettek, hogy idegen istenekhez fordultak. Most pedig írjátok le ezt a dalt, és tanítsd meg rá Izrael fiait a szájukba helyezve, hogy ez a dal legyen az én tanúbizonyságom Izrael fiai számára.

Javne bölcseinek, akik az egész Tórát (Mózes öt könyvét) szóról szóra, kívülről ismerték, könyvünk címének láttán természetesen a fenti idézet jutott eszükbe. Úgy vélhették, Eszter könyve a rejtőzködő Isten csodálatos cselekedeteiről szól. Jelzi és jelképezi azt, milyen könnyen kerülhet végveszélybe a zsidóság, ám az Örökkévaló a legnehezebb helyzetből is (hasonlóan váratlan fordulatokkal) megment bennünket. A külső szemlélő Eszter történetében csak az izgalmas cselekményt, a véletlenek játékát látja, ám a hívő ember (misztikus szemléletével) Isten minden sorsot irányító erejét fedezheti fel benne.

A purimi olvasmány olyan könyv a Szentírásban, amely Izraelen kívül, a diaszpórában (a

galutban) játszódik, s minden bizonnyal ott is íródott. (Szerzője talán maga Eszter királyné lehetett.) Talán ez a tény is befolyásolta Javne bölcseit, amikor Eszter könyvét fölvelték a Szentiratok közé. Ők végigélték Jeruzsálem pusztulását, amikor i.sz. 70-ben Titus porig rombolta a várost, s a nép legjavát a száműzetésbe hurcolta. Jól tudták, a diaszpóra szerepe felértékelődik a zsidóságban. (Közel két évezrednek kellett eltelnie, amíg Izrael Állama mondhatni a semmiből, csodálatos módon újjászületett.) Talán arra törekedtek a régiek, hogy a galuti zsidóságnak legyen olyan szent könyve, amely a maga sajátos problémáit dolgozza fel, sajátos, diaszpórabeli ünnepet ír elő, még hozzá kicsapongó örömnünnepet a mérhetetlen szomorúság közepette...

Antiszemita támadással, zsidóellenes vádaskodással (ami jellegzetesen a galutra jellemző) ugyancsak Eszter könyvében találkozunk először. A gonosz és becsvágyó Hámán, mihelyt vezető beosztásba kerül, azonnal előírja, hogy előtte mindenki boruljon le. Az egyik magyarázó szerint ezt úgy érte el, hogy nyakába istenképet akasztott, s így a bálványra hivatkozva kötelezte beosztottjait hódolatra. Mordecháj persze megtagadta a kényszerű meghajlást: zsidó ember nem borul térdre ember, s főként nem bálvány előtt. Hámán, aki eredetileg csupán Mordechájon akar bosszút állni, az antiszemitákra jellemző általánosítással, vádjaival már az egész nép ellen fordul.

Rendkívül tanulságosak azok a szavak is, amelyekkel a gonosz miniszter bevádolja Ahasvéros királynál a zsidókat: □ Van itt egy nép, szétszórva és szétszéledve a népek között királyságod minden tartományában. Törvényük különbözik minden más népétől, s a király törvényeit nem tartják meg. Nem érdemes hát megtartanod őket□. Érdemes kielemeznünk a vádakát: a két első vád természetesen megfelel a valóságnak, csak éppen azt □ felejtette el□ megemlíteni Hámán, hogy a zsidók szétszóródottsága nem nekik maguknak, hanem éppen ellenségeiknek köszönhető, s hogy sajátos törvényeik vallásukból fakadnak. A harmadik vád (a királyi törvények be nem tartása) már valótlanság, s éppen ez lett később az antiszemita □ érvelés□ sajátos logikája, csúsztatása.

Hámán hatalmas összeget, tízezer ezüstöt kínál a zsidók elveszejtéséért Ahasvérosnak. Honnan vette volna ezt a töméntelen pénzt a nemrég egyszerű emberből naggyá lett, egyébként sem éppen bőkezű miniszter? A válasz kézenfekvő, s ez ismét a későbbi antiszemiták sajátos lélektanának különös felismerését mutatja: a pusztulásra szánt zsidóktól akarta azt elvenni...

Századunk kétségtelenül legnagyobb régészeti eredménye a Holt tengeri tekercsek felfedezése volt. A Holt tenger melletti barlangokból □ többek között □ bibliai szövegek is előkerültek. Különös azonban, hogy amíg a héber Szentírás minden könyvéből, sőt az abból kimaradt úgynevezett apokrif munkákból is gyakorta több kézirat is előkerült, addig az Eszter könyvének egyetlen töredékére sem sikerült rábukkanni a régészeknek, sem ott, sem Maszada végvárában. Ugyanakkor egy másik hősnő, Judit történetét feldolgozó könyv töredékei előkerültek, noha azt később nem vették fel a héber kánonba.

Az ellentmondás feloldásához tudnunk kell, hogy Judit könyve a makkabeus szabadságharc korától Jeruzsálem és a Szentély pusztulásáig rendkívül népszerű volt, míg Eszter könyve kevésbé. Judit személye, aki levágja Holofernész fejét és megszabadítja Jeruzsálemet, a hősi

helytállás jelképe lett. Ezzel szemben Eszter inkább eszével és szépségével, a „jó” királynál való közbenjárással menti meg népét. A két könyv tehát egymással ellentétes mentalitást sugall: Judit könyve hősi helytállásra, Eszteré a külső hatalom kegyének elnyerésére ösztönöz. (Még akkor is, ha Eszter könyvében fegyveres ellenállásról, Hámánnak és fiainak kivégzéséről olvasunk, hiszen ezeket csak a király engedélyével, a pasák felügyelete mellett gyakorolhatják.) Erre a viselkedésformára, a túlélés esélyére nagy szüksége volt a galuti zsidóságnak, amelynek számára állították össze bölcseink a héber Szentírás harmadik részét. Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy Eszter könyvének felvétele a Bibliába olyan magatartás- és életformát közvetített a szétszóródott zsidóság felé, amelyből hitüket, tanításaikat, megpróbáltatásaik idején pedig az életörömet és a túlélés esélyét meríthették.

Antiszemizmus és a zsidók helytállása

Eszter könyvében Közismert tény, hogy a Szentírás (a héber Biblia) az emberi társadalom szinte minden élethelyzetére remek példával szolgál, s hogy ezek a példák az egyén életében, napjainkban is jól használhatók. Különösen igaz ez a megállapítás Eszter könyve esetében, amely éppen a most (az idén március 20-án este) beköszöntő zsidó örömnep, a purim alkalmával kerül felolvasásra a zsinagógában. A bibliai Eszter könyve ugyanis – a jól ismert vallási tanításon túl – kitűnő pszichológiai tanulságokat nyújt korunk olvasója számára.

A történet Ahasvéros perzsa király (minden bizonnyal I. Nagy Xerxész) lakomájával kezdődik, aki az időszámításunk előtti 485 és 465 között uralkodott a történelem első világhatalmának élén. A perzsák azért szerezhették meg az ókori Kelet fölötti kizárólagos uralmat, mert – ellentétben kései utódaikkal – rendkívül türelmesek voltak: a vallás, a nyelv, a kultúra és a belső bíráskodás területén önállóságot biztosítottak a meghódított népeknek. (Xerxész dédapja, a dinasztiaalapító Kürosz megengedte a zsidóknak a Jeruzsálembé való visszatérést és a Szentély újjáépítését.) Ezen a lakomán a király – nem éppen józan állapotában – szakít korábbi feleségével, majd (hosszas – kísérletezés – után) a zsidó Eszterben találja meg az „igazit”.

Eszter unokabátyja és nevelőapja, Mordecháj ez idő tájt a zsidók bírja véletlenül megtudja, hogy merénylet készül a király ellen. Két udvaronc Ahasváros életére tör. Egy hagyományos zsidó mesegyűjtemény, kiegészítve Eszter könyvét, úgy tudja: a főpohárnok és a fősütőmester mérgezett ételt akart a király elé adni. Mordecháj azonban – Eszter királyné segítségével – a készülő tervről tájékoztatja a királyt. Az ételt egy kutyaival kóstoltatják meg, s így fény derül az igazságra. A bűnösöket megbüntetik. Mordecháj nevét pedig beírják a Krónikák könyvébe – jutalomban nem részesül.

Az antiszemiták lélektanával ugyancsak Eszter könyve révén ismerkedhetünk meg a legszembetűnőbb módon a Bibliában. Mordecháj életmentő közbenjárását a zsidó bíró nem kívánja aprópénzre váltani, ám Hámán – úgy tetszik – azonnal a maga javára fordítja: a király megmenekülése után közvetlenül azt olvassuk a Bibliában, hogy Ahasvéros miniszterévé emeli őt. Az irigy és kistílű, gonosz és becsvágyó Hámán, mihamarabb vezető beosztásba kerül, azonnal előírja, hogy előtte bizony mindenki boruljon le. Az egyik magyarázó szerint ezt úgy érte el, hogy nyakába valamilyen istenképet aggatott, s így a bálványra hivatkozva kötelezhette

munkatársait és alattvalóit a felé irányuló hódolatra. Természetesen nem kell csodálkoznunk azon, milyen embertípusból lesz az antiszemitizmus szószólója

Azon sem kell csodálkoznunk, hogy Mordecháj megtagadja a kényszerű meghajlást: zsidó ember nem borul térdre ember, s főként nem bálvány előtt. Jellemző az irigy, hatalomra éhes és ugyanakkor igencsak gyáva ember, az antiszemita reakciója erre a csekély ellenállásra: Hámán, aki eredetileg csupán Mordechájon akar bosszút állni, az antiszemitákra jellemző általánosítással, a király előtt vádjaival már az egész nép, minden egyes zsidó ellen fordul.

Rendkívül tanulságosak azok a szavak is, amelyekkel a gonosz miniszter bevádolja Ahasvéros királynál a zsidókat:

„Van itt egy nép, szétszórva és szétszéledve a népek között királyságod minden tartományában. Törvényük különbözik minden más népétől, s a király törvényeit nem tartják meg. Nem érdemes hát megtartanod őket.

Érdemes kielemeznünk ezeket a tipikusan antiszemita vádakokat! Az antiszemitákra az a jellemző, hogy a közismert igazságot és a nyilvánvaló hazugságot mindig tetszetősen és hatásosan ötvözik egymással. Itt is a két első állítás természetesen megfelel a valóságnak: a zsidók (már annak idején is) különböző országok polgáraiként éltek a szétszóratás, a galut következtében, s a zsidó életforma valóban eltér más népek törvényeitől és szokásaitól. Csak éppen azt felejtette el megemlíteni Hámán, hogy a zsidók szétszóródottsága nem nekik maguknak, hanem éppen ellenségeiknek köszönhető, s hogy sajátos törvényeik vallásukból, a Biblia előírásaiból fakadnak. A harmadik állítás már természetesen hamis vádaskodás csupán (a királyi törvények állítólagos be nem tartása) ám az első két állítás sajátos megfogalmazása után mégis hihetően hangzik a kívülről számunkra. A zsidók mindenütt jó állampolgárok voltak, akárcsak Mordecháj, ám bármilyen különös, mégis éppen ez lett később az antiszemita „érvelés” sajátos logikája, csúsztatása.

Hámán hatalmas összeget, tízezer ezüstöt kínál a zsidók elveszejtéséért Ahasvérosnak. Honnan vette volna ezt a töménytelen pénzt a nemrég egyszerű emberből felkapaszkodott, egyébként sem éppen bőkezű miniszter? A válasz kézenfekvő, s ez ismét a későbbi antiszemiták sajátos lélektanának különös felismerését mutatja: a pusztulásra szánt zsidóktól akarta azt elvenni...

Az antiszemitizmus kiagyalóira jellemző, hogy mihelyt Hámán és Ahasvéros király szétküldik a zsidók lemészárlására felhatalmazó utasítást a birodalom valamennyi tartományába, a főváros (Szúza, héberül Susán) szinte felbolydult méhkashoz válik hasonlatossá, hiszen a perzsa zsidók jó állampolgárokként szervesen beépültek az ország társadalmába. Az antiszemita vezetők azonban mit sem törődnek az ország érdekeivel és állapotával, hanem mint akik jól végezték dolgukat, áldomást isznak sikeres tevékenységükre.

A futárok sürgetve távoztak a király parancsával, s a rendeletet kihirdették Susán városában, a király és Hámán pedig elültek inni, miközben Susán városa felbolydult.

A történet sok szálon folytatódik: Mordecháj közbenjárása elnyeri jutalmát, miközben Hámán is

lelepleződik a király előtt. Ám ami ennél is fontosabb: zsidók összegyűlnek, börtöt hirdetnek, s végül Eszter királyné – magával ragadó szavakkal – megnyeri a király támogatását:

– Hadd helyezzem a lelkemet a kérésembbe, a népemet könyörgésembbe. Hiszen eladtak engem és a népemet, hogy elpusztítsanak, megöljenek és megsemmisítsenek, s ha csak rabszolgákká és szolgálólányokká adtak volna el minket, hallgattam volna! Ám hogyan tudnám elviselni, ha látnom kell azt a rosszat, amely népemet éri, s hogyan tudnám elviselni szülőhelyem pusztulását?

Ám egyhamar kiderül: a gonosz Hámán méltó megbüntetése és az államapparátus megnyerése mit sem ér önmagában. A korabeli perzsa törvények szerint ugyanis egy királyi rendeletet még maga a király sem vonhatott vissza. A zsidóknak magukat kellett megvédeniük támadóikkal szemben. Ahasvéros mindössze ehhez a kényszerű önvédelmihez adhatott felhatalmazást. A király által támogatott önvédelem lehetővé tette volna számukra, támadóikkal szemben ugyanazt, amit korábban a visszavonhatatlan rendelet tartalmazott: ellenségeik megölését és teljes kifosztását.

– A király megengedte a zsidóknak, akik különböző városokban laktak, hogy összegyűljenek és helytálljanak az életükért, s hogy elpusztítsák, megöljék és megsemmisítsék minden olyan város vagy tartomány csapatát, akik ellenük támadnak, gyermekeiket és asszonyaikat is, s hogy vagyonukat elkobozzák

Az eredeti királyi rendelet ádár hónap 13-át jelölte meg a zsidók elleni támadásra és kifosztásukra. Noha Ahasvéros és a hatóságok véleménye erről időközben alapvetően megváltozott, egyes elvakult helyi vezetők és bizonyára még sokan mások kapva kaptak a rablási lehetőségen, és a zsidó közösségek ellen fordultak. Mordecháj tanácsára azonban az egyes zsidó közösségek időben felkészültek a fegyveres támadás kivédésére. A védekezés valóban eredményes volt: támadóikat, köztük Hámán tíz fiát megölték. Érdeemes azonban megfigyelnünk: asszony vagy gyermek egyáltalán nincs az áldozatok között, s a legyilkoltak vagyonához sem nyúltak, holott – a király felhatalmazása alapján – megtehették volna!

– Legyőzték a zsidók minden ellenségüket, megölve és elpusztítva őket, s úgy tettek a gyűlölőkkel, ahogyan azok szerették volna tenni velük. Susán fővárosában a zsidók megsemmisítettek ötszáz férfit, és Hámánnak, Hamdata fiának, a zsidók ellenségének tíz fiát megölték, ám a zsákmányra nem nyújtották ki kezüket.

Talán az is az antiszemitizmus lélektanával magyarázható, hogy Susánban, a fővárosban több ellensége akadt a zsidóknak, mint a vidéki városokban vagy falun. Így aztán a fővárosban a király még egy napig engedélyezi a fegyveres ellenállást a zsidó közösségnek. Ebből következik a máig tartó vallási gyakorlat: ádár 13-án, amikor a védelmi harc folyt, Eszter börtje névvel gyásznapot (és nem győzelmi örömnepet!) tartunk, s csak másnap, 14-én, amikor végre megnyugodhattak, következik a jól ismert zsidó örömnep, a purim. Végül pedig ádár 15-én tartjuk a Susán-purimot, emlékezve arra, hogy a hajdani perzsa fővárosban csak egy nappal később sikerült békére lelni zsidó testvéreinknek. Örömteli ünnepet kívánjunk az idén is!

